

JAN KOSIK

ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA NIEWYKONANIE LUB NIENALEŻYTE
WYKONANIE UMOWY O PRACĘ BADAWCZĄ

1. Zadania nauki, uczonych, pracowników naukowych są przedmiotem nieustającej dyskusji. Są one dziś formułowane nie tylko przez tych, którzy podejmują prace naukowe, ale i — w coraz szerszym zakresie — przez organy z różnych resortów państwowych, zwłaszcza w państwach socjalistycznych. Można by powiedzieć, że dochodzi już do pełnego zastosowania myśli Stanisława Staszica: „Nauki i umiejętności dopiero stają się użytecznymi, gdy są w praktyce do użytku publicznego stosowane”.

Wszakże jeszcze dziś na wciąż zwiększającym się obszarze nauki droga urzeczywistnienia owej myśli nie jest łatwa, zarówno z przyczyn obiektywnych, jak i subiektywnych. Kiedy na tym obszarze wyodrębniła się dziedzina nauki o nauce¹, samo zdefiniowanie pojęcia „nauka” wywołuje trudności dawniej nie spotykane, np. trudno nieraz ustalić granicę między nauką a techniką; ich zakresy się krzyżują, a ich związek stwarza zagadnienia czekające na opracowanie. Jest to potrzebne choćby z tego względu, że w języku urzędowym nazwa „nauka” bywa rozciągana na zjawiska postępu technicznego, na tzw. wdrożenia, które nie należą do głównego zakresu działania naukowych jednostek organizacyjnych.

Nie bez racji wyrażono opinię, że nazbyt szerokie pojmowanie nauki podkopuje wartość tego pojęcia, słyca je, rodzi niebezpieczne nieporozumienia i konsekwencje². Należy do nich przekonanie, że placówki naukowe w ścisłym znaczeniu otrzymują duże fundusze, że powinny one odpowiadać również za takie zadania, jak wdrożenia, w zakresie których ich

¹ W tej materii np. J. Pieter, *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Ossolineum 1967, s. 7 i n.

² Na ten temat W. Trzebiatowski, *O jakość nauki i techniki*, *Polityka*, 1967, nr 12.

udział zasadniczo nie jest duży. Nie są one w stanie za to odpowiadać; otrzymują też tylko około 15% tzw. naukowych funduszy. Podstawowa bowiem część tych środków należy do organizacji przemysłowych i gospodarczych, właściwych podmiotów odpowiedzialności za postęp techniczny i wdrożenia.

Oczywiście, na długiej nieraz drodze zastosowania wyników naukowych w praktyce potrzebna jest wytrwała współpraca przedstawicieli nauki z przedstawicielami techniki i innych kierunków. Historii, coraz to bogatszej, znane są różne rezultaty tej współpracy. Obok owocnych współdziałań i cennych osiągnięć³, w środowisku naukowym bywały niebezpieczne spory i antagonizmy z powodu niezdrowej rywalizacji⁴.

Z tych kilku uwag dotyczących zjawisk, o których się mówi i pisze, wynika, że na ich polu jest i będzie jeszcze sporo trudności. Potrzeba na nim również wysiłków ze strony prawoznawstwa, ponieważ i tutaj, jak gdzie indziej, normy prawne (niekiedy w sformułowaniach niedokończonych) służą do tego, by ustalać zadania i nadawać kierunek zachowaniom się określonych podmiotów.

W ustawodawstwie polskim na uwagę zasługują m.in.: uchwała nr 289 Rady Ministrów z dnia 21 XII 1973 r. w sprawie zasad finansowania prac badawczych i wdrożeniowych oraz gospodarki finansowej jednostek badawczych i szkół wyższych⁵; zarządzenie Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 9 V 1974 r. w sprawie ogólnych warunków umów o prace badawcze i umów związanych z wdrażaniem wyników tych prac oraz zasad udzielania zleceń przez jednostki nadrzędne⁶.

Warto nadmienić, że uchwała z 1973 r. została wydana na podstawie właściwych przepisów prawa budżetowego z 1970 r. (Dz.U. 1970, nr 29, poz. 244), dekretu o przedsiębiorstwach państwowych z 1950 r. (Dz.U. 1960, nr 18, poz. 111), ustawy o instytutach naukowo-badawczych z 1961 r. (Dz.U. 1965, nr 19, poz. 129 i z 1973 r., nr 12, poz. 89). Zarządzenie z 1974 r. zostało wydane na podstawie art. 384 k.c., uchwały nr 193 Rady Ministrów z dnia 3 VIII 1973 r. w sprawie upoważnienia naczelnych organów administracji państwowej do ustalania ogólnych warunków i wzorów umów (M.P. 1973, nr 36, poz. 219), wreszcie uchwały z 1973 r., której przepis § 79 zawiera uchylenie kilku wcześniejszych uchwał Rady Ministrów.

Właściwym tematem tego opracowania jest charakterystyka ujęcia odpowiedzialności w przepisach § 22, 23 (tytuł VI *Odpowiedzialność za wykonanie prac badawczych*) ogólnych warunków umów z 1974 r. Główne

³ W tym zakresie np. L. Hirszfeld, *Historia jednego życia*, Warszawa 1967.

⁴ O tym np. C. P. Snow, *Science and Government*, Cambridge, Mass. 1961.

⁵ M. P. 1974, nr 2, poz. 9, dalej zwana uchwałą z 1973 r.

⁶ M. P. 1974, nr 18, poz. 109, dalej zwana zarządzeniem z 1974 r., załącznik zaś do niego — zwany będzie ogólnymi warunkami umów z 1974 r.

zagadnienia obejmują: podmioty związane z omawianą odpowiedzialnością; pojęcie pracy badawczej; przesłanki odpowiedzialności; charakterystyka kary umownej w rozumieniu § 23; stosunek roszczenia o zapłatę tej kary do roszczenia o naprawienie szkody w rozumieniu art. 471 k.c.

2. W sformułowaniach § 22 i 23 ogólnych warunków umów z 1974 r. występują: zamawiający; wykonawca pracy badawczej; jednostka nadrzędna nad wykonawcą pracy badawczej; organ naczelny, któremu podlega strona zobowiązana, każda ze stron umowy, poszkodowany. W postanowieniu zaś § 2 zarządzenia z 1974 r. (zawierającym objaśnienia użytych określeń) jest mowa o: jednostce odpowiedzialnej (ministerstwo, urząd centralny, PAN, zjednoczenie lub inna jednostka organizacyjna, której powierzono nadzór nad przygotowaniem planów koordynacyjnych i rozwiązaniem problemów); jednostce koordynującej I lub II stopnia (jednostka organizacyjna wyznaczona przez jednostkę odpowiedzialną do koordynowania współpracy jednostek uczestniczących w rozwiązywaniu problemu); jednostce współpracującej I lub II stopnia (jednostka wykonująca na podstawie umowy z jednostką koordynującą prace badawcze wchodzące w skład określonego problemu); wykonawcy prac badawczych (jednostki organizacyjne wykonujące prace badawcze, mianowicie instytuty naukowo-badawcze, placówki naukowe PAN, inne jednostki badawcze, których podstawowym zadaniem jest wykonywanie tych prac, szkoły wyższe oraz jednostki organizacyjne, którym powierza się wykonywanie prac badawczych, a w szczególności przedsiębiorstwa i zakłady produkcyjne oraz przedsiębiorstwa i zakłady doświadczalne); wykonawcy prac wdrożeniowych (w szczególności przedsiębiorstwa i zakłady produkcyjne oraz przedsiębiorstwa i zakłady doświadczalne). Postanowienie zaś § 1 zarządzenia z 1974 r. ma brzmienie następujące: „Ustala się ogólne warunki umów między jednostkami gospodarki uspołecznionej o prace badawcze i umów związanych z wdrażaniem wyników tych prac oraz zasady udzielania przez jednostki nadrzędne zleceń na prace badawcze, zwane dalej ogólnymi warunkami umów, stanowiące załącznik do zarządzenia”. W tym brzmieniu nazwą „jednostki gospodarki uspołecznionej” zostały objęte również szkoły wyższe, placówki PAN, instytuty naukowo-badawcze.

Według § 1 ogólnych warunków umów podstawą wykonania pracy badawczej jest sporządzona na piśmie umowa bądź zlecenie jednostki nadrzędnej („[...] gdy wykonawcą pracy badawczej jest jednostka podporządkowana jednostce zamawiającej”). Pomijając uproszczony tryb zawierania umów (§ 27 - 29) oraz dość skomplikowany tryb zawierania umów — § 4 - 11 ogólnych warunków umów (umowa generalna lub zlecenie generalne, zamówienie jednostki koordynującej, czyli projekt umowy, przyjęcie lub odmowa jednostki współpracującej i inne zdarzenia, m.in. możliwy spór przedumowny na drodze arbitrażowej) — należy zaznaczyć, że

według postanowień o treści umowy i obowiązkach stron (§ 12 - 16 ogólnych warunków umów) stronami umowy są: zamawiający; wykonawca prac badawczych. W postanowieniu § 2 zarządzenia z 1974 r. (z objaśnieniami użytych określeń) nie ma określenia „zamawiający” i stosownego wyjaśnienia.

W porównaniu z brzmieniem § 1 zarządzenia z 1974 r., lepsze jest ustalenie zawarte w § 1 uchwały z 1973 r., który posługuje się takimi wyrażeniami, jak: „państwowe jednostki organizacyjne”, „państwowe jednostki badawcze”, „państwowe szkoły wyższe”. Dalej w § 21 i następnych tejże uchwały jest mowa o „jednostkach badawczych” (instytutach naukowo-badawczych, placówkach naukowych PAN, ośrodkach badawczo-rozwojowych, centralnych laboratoriach i centralnych biurach konstrukcyjnych, innych jednostkach, które w klasyfikacji gospodarki narodowej należą do gałęzi 74 „Jednostki naukowo-badawcze”), a w postanowieniach § 42 i następnych reguluje się problematykę „państwowych szkół wyższych”.

Co do zakresu podmiotowego omawianych przepisów, nasuwają się przynajmniej dwa spostrzeżenia. Po pierwsze, odrywają się one w zupełności od kategorii osoby prawnej, chociaż niejedyn podmiot, który w nich występuje, należy do katalogu osób prawnych ustalonego w art. 33 k.c. (w szczególności PAN, szkoły wyższe, przedsiębiorstwa państwowe). Praktyka takiego odrywania się zatacza dziś, zwłaszcza w przepisach finansowych, coraz szersze kręgi. Stąd u niektórych autorów jawi się sugestia, jeśli nie pogląd, że oto powstał kryzys osoby prawnej, co znów może prowadzić (zwłaszcza na polu państwowego arbitrażu) do stanowiska dalej idącego. W zasadzie mamy do czynienia z ewolucją osoby prawnej, a jej chyba najważniejszą przyczyną jest okoliczność, że nowoczesnemu państwu chodzi o jak najszerszą kontrolę organizacji — łatwiejszą w zakresie organizacji nie personifikowanych wyraźnym przepisem (tzw. ułomych osób prawnych). Mają one bowiem nie ogólną zdolność, lecz tylko zdolność wynikającą z określonych postanowień (np. takich, jak przepisy o pracach badawczych). Nie są więc osobami prawnymi w pełnym znaczeniu, ale to nie oznacza, że są pozbawione osobowości prawnej, bo ta jednak jest potrzebna w ich działalności i w pewnych kierunkach występuje, świadcząc o wspomnianej poprzednio ewolucji.

Po wtóre, wśród różnych określeń podmiotów mogących występować w zarządzeniu i w ogólnych warunkach umów z 1974 r., nie widać rzeczywistych wykonawców prac badawczych, tj. pracowników naukowych, od których ostatecznie zależy pożądane wykonanie. Trzeba jednak nadmienić, że w postanowieniu § 3 ust. 2 uchwały z 1973 r. znajduje się ustalenie, według którego, jak to określono, dysponenci środków na prace badawcze oraz kierownicy jednostek badawczych, szkół wyższych i innych

jednostek „[...] mogą powierzać — za zgodą jednostki nadrzędnej — realizację konkretnych zadań badawczych określonego imiennie pracownikowi naukowemu lub specjalście mającemu istotny dorobek w dziedzinie prac badawczych w swojej specjalności. Równocześnie dysponent środków lub kierownik jednostki zapewni temu pracownikowi odpowiednie warunki organizacyjne i wydzieli do jego dyspozycji odpowiednie środki”. Gdy się zważy, że prace badawcze zawsze są wykonywane przez określonych imiennie pracowników naukowych czy specjalistów, sens postanowienia § 3 ust. 2 uchwały z 1973 r. może być taki: ów określony imiennie pracownik (a nie jego jednostka organizacyjna) może być bezpośrednio stroną umowy o pracę badawczą — ale tej możliwości nie widać w zarządzeniu w ogólnych warunkach umów z 1974 r., w szczególności w postanowieniu § 2 tego zarządzenia, w którym przez „wykonawcę prac badawczych” rozumie się tylko „jednostki organizacyjne wykonujące prace badawcze[...]”.

Omawiane przepisy nie dotyczą zagadnienia uprawnień autorskich odnoszących się do wykonanych prac badawczych. Nie ma tu trudności, gdy chodzi o uprawnienia osobiste, skoro one, według ogólnie przyjętej zasady, są ściśle związane z osobowością twórcy. Natomiast brak stanowiska co do uprawnień majątkowych pociąga za sobą wątpliwości, które wypadnie rozstrzygać na podstawie przepisów — wymagających ulepszenia — ustawy z dnia 10 VII 1952 r. o prawie autorskim⁷. Wystarczy zaznaczyć, że według art. 12 prawa autorskiego z 1952 r. uprawnienia majątkowe m.in. do „utworu przeznaczanego do reklamy lub propagandy w dziedzinie gospodarczej” przysługują tej jednostce gospodarki uspołecznionej, której pracownik wykonał utwór na podstawie stosunku służbowego, umowy o pracę również tej jednostce gospodarki uspołecznionej, na której zamówienie utwór został wykonany. Przy tym Rada Ministrów może rozciągnąć to ustalenie na inne utwory. Art. 14 prawa autorskiego z 1952 r. przyznaje instytucji naukowej następujące uprawnienia: 1. do pierwszego wydania utworu naukowego, wykonanego przez pracownika tej instytucji w zakresie zadań ustalonych przez umowę o pracę lub umowę o dzieło, przed upływem lat dwóch od dostarczenia utworu; 2. do korzystania z utworu jako materiału naukowego bez obowiązku uzyskania zezwolenia twórcy i bez osobnego wynagrodzenia za to korzystanie. Niejednokrotnie instytucja naukowa (np. PAN) zawiera umowę o wykonanie utworu z autorem nie będącym jej pracownikiem i również zastrzega sobie m.in. uprawnienie „[...] pierwszego wydania pracy w ciągu dwóch lat od dostarczenia pracy bez osobnego za to wynagrodzenia”. Również

⁷ Dz. U. 1952, nr 34, poz. 234, dalej zwanej prawem autorskim z 1952 r. W tej dziedzinie zwłaszcza S. Grzybowski, A. Kopff, J. Serdo, *Zagadnienia prawa autorskiego*, Warszawa 1973.

bywa zastrzeżenie, według którego „zleceniodawca może korzystać w dowolny sposób z pracy jako materiału naukowego bez obowiązku uzyskania zezwolenia zleceniobiorcy i bez osobnego za to wynagrodzenia”⁸. Z tego rodzaju postanowieniami wiąże się problematyka zasługująca na osobne rozważania.

Jest charakterystyczne, że wspomniane sprawy nie występują pod tytułem *Treść umowy* (III) w ogólnych warunkach umów z 1974 r. Wprawdzie jest tu przykładowe tylko wyliczenie zagadnień, które należy uwzględnić w zawieranej umowie, jednakże wśród tych, które są w wyliczeniu, widoczny jest brak — wypadaloby wspomnieć również o uprawnieniach autorskich majątkowych. Być może, że ich echo jest w § 12 ust. 1, pkt 7 („forma zakończenia i sposób wykorzystania, zastosowania lub wdrożenia wyników prac badawczych”), ale jest ono słabe w porównaniu z wyraźnym głosem, np. w sformułowaniu (pkt 9) wymagającym, aby umowa o pracę badawczą zawierała „postanowienia dotyczące praw do patentu uzyskanego w wyniku wykonania pracy badawczej”.

3. Co to jest praca badawcza? W uchwale z 1973 r. (§ 2 ust. 1) jest zawarta próba udzielenia odpowiedzi na to właśnie pytanie: „Przez prace badawcze rozumie się prace naukowo-badawcze i prace rozwojowe, wykonywane w okresie poprzedzającym decyzje o zastosowaniu ich wyników w praktyce lub o publikacji tych prac bądź o innej formie ich zakończenia. Do prac badawczych zalicza się również towarzyszące im prace dotyczące normalizacji, w tym unifikacji i typizacji wyrobów, urządzeń oraz procesów technologicznych”. Jest to nader ogólne, a raczej ogólnikowe określenie, które — nie mówiąc już o innych celach i potrzebach — nie może zadowolić dziedziny przepisów, które do niego nawiązują. Nie sięga ono do wewnętrznej warstwy pracy, poprzestaje na dwóch składnikach: okresie wykonywania; decyzji o formie zakończenia pracy. Dopiero w innych przepisach, w szczególności w ogólnych warunkach umów z 1974 r. w postanowieniach o odbiorze prac, ujawniają się częściowo elementy dotyczące jakości wyników, poziomu wykonania, zdolności patentowej wyników (§ 17 i następne).

Trudno jednakże byłoby mówić o niewykonaniu czy nienależytym wykonaniu pracy badawczej, o odpowiedzialności za to, bez wskazania głównych cech pracy badawczej. Wypada więc podzielić się dodatkowymi uwagami, informującymi najogólniej o charakterze zjawiska, bez próby wyczerpania tego dużego tematu.

Można przejść obok strony filozoficznej, prakseologicznej i innej, trzeba jednak uwzględnić przynajmniej trzy kryteria pracy badawczej, mianowicie występujące w przepisach o przewodach doktorskich i habi-

⁸ Postanowienia przytoczone na podstawie jednej z zawartych umów.

litacyjnych, w prawie autorskim, wreszcie w prawie rzeczowym i zobowiązaniowym. Nie można by pominąć tych kryteriów w granicach zarządzenia i ogólnych warunków umów z 1974 r. Warto od razu zaznaczyć, że już w kręgu doktoratów i habilitacji, oczywiście również w prawie autorskim, podstawowym składnikiem, brany pod uwagę w ocenie, jest twórczość. Stąd mowa o twórczej pracy badawczej⁹. Między innymi wyrażano pogląd, że w znaczeniu przedmiotowym twórczość to nowość bądź oryginalność pracy, a więc że dana praca jest wykonywana pierwszy raz, przy tym występuje samodzielność wykonania¹⁰.

Składnik, o którym mowa, tkwi w szczególności w art. 5 ust. 1 ustawy z dnia 31 III 1965 r. o stopniach naukowych i tytułach naukowych (Dz. U. 1973, nr 32, poz. 192), według którego „rozprawa doktorska powinna stanowić samodzielne rozwiązanie przez autora zagadnienia naukowego i wykazywać jego ogólną wiedzę teoretyczną w danej dyscyplinie naukowej”. Rozprawa zaś habilitacyjna, według art. 10 ust. 1 tejże ustawy „[...] powinna stanowić poważny wkład kandydata w rozwój określonej dziedziny nauki lub dyscypliny naukowej”.

Twórczość stanowi oczywiście kryterium utworu w rozumieniu prawa autorskiego z 1952 r. Wprawdzie nie ma w nim tzw. syntetycznej definicji z poprzedniej ustawy o prawie autorskim (1926), która uznawała za utwór każdy przejaw działalności duchowej mający cechę „osobistej twórczości”, nie ulega jednak wątpliwości, że utwór w art. 1 i następnych prawa autorskiego z 1952 r. jest ujęty podobnie jak dawniej. Wynika to choćby z art. 3 § 4, w którym mowa o „utworze, który ma cechy samodzielnej twórczości”, również z przepisu art. 40 (powyższego prawa), przewidującego wysokość wynagrodzenia określoną na podstawie „[...] oceny wartości utworu i jego pożytku społecznego oraz wysiłku twórczego, jakiego utwór wymagał”. Niemały jest wkład orzecznictwa w zakresie rozpatrywanego zagadnienia, w kręgu rozmaitych utworów, m.in. fotografii, mogących mieć specjalne znaczenie w pracach badawczych. Na ogół problem jest trudniejszy w sztuce niż w nauce, i ma, jak wiadomo, swą bogatą literaturę.

W związku z tym przedstawieniem wypada wyrazić pogląd następujący: choć w przepisach zarządzenia i ogólnych warunków umów z 1974 r. nie ma ustaleń w tej kwestii, prace badawcze w rozumieniu tych przepisów nie mogłyby nie podlegać również ocenie według prawa autorskiego. Prawo to może mieć decydujące znaczenie m.in. w kwestii ustalenia autorstwa czy współautorstwa pracy badawczej, rodzajów tej pracy,

⁹ Patrz np. A. Chobot, *Regulacja prawna twórczej pracy badawczej w stosunkach pracy*, Warszawa 1975.

¹⁰ Tak A. Chobot, *op. cit.*, s. 28 i powołane tam materiały. Głębsze uwagi W. Tatariewiczza, *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa 1975, s. 288 i n.

w kwestii charakteru odpowiedzialności za szkodę w wypadku, gdy np. wykonawca dostarczy zamawiającemu cudzą pracę badawczą jako własną.

Wreszcie kryteria prawa rzeczowego i zobowiązaniowego. Chodzi o to, że ocena pracy badawczej obejmuje nie tylko jej cechy jako dobra niematerialnego, ale i jej właściwości fizyczne należące do rzeczy (np. maszynopisów, rysunków), w której ona tkwi. Ze stanowiska takiej oceny wypada mieć na uwadze pojęcie rzeczy, jej cechy w ogólności, jej cechy jako przedmiotu świadczenia, a więc m.in. „średnią jakość” (ar. 357 k.c.), wady fizyczne (art. 556 k.c.), wady fizyczne towaru (§ 43, 44 ogólnych warunków umów sprzedaży i umów dostawy między j.g.u., zał. do uchwały nr 192 Rady Ministrów z dnia 3 VIII 1973 r. w sprawie umów sprzedaży oraz umów dostawy między j.g.u., M. P. 1973, nr 36, poz. 218; M. P. 1974, nr 9, poz. 65). Zresztą podobne wątki uzewnętrzniają się w przesłankach uprawnień, o których mowa w § 22 ogólnych warunków umów z 1974 r., a które można porównywać z elementami rękojmi w obrocie powszechnym i w obrocie uspołecznionym.

4. Kolej na omówienie przesłanek odpowiedzialności. Trzeba nawiązać do postanowienia § 4 zarządzenia z 1974 r. Daje on swobodę stronom, upoważnia do ustalenia treści umowy inaczej niż przewidują ogólne warunki umów, z tym jednak ograniczeniem, że należy zachować wiążące dla stron przepisy k.c. i ogólnych warunków umów z 1974 r. W szczególności należy przestrzegać istniejącego uregulowania cen i rozliczeń finansowych, odbioru prac, odpowiedzialności za niewykonanie lub nienależyte wykonanie pracy badawczej. Stąd wniosek, że przepisy § 22 i 23 ogólnych warunków umów z 1974 r., regulujące odpowiedzialność, nie mogą być zastąpione innymi postanowieniami — wniosek potwierdzony postanowieniem § 12 ust. 2 tego aktu, każącym umieścić w umowie zagadnienie odpowiedzialności, szczególnie ustalenia co do kar umownych, ich wysokości.

W nauce o odpowiedzialności kontraktowej wyróżnia się trzy ogólne przesłanki odpowiedzialności dłużnika¹¹: szkoda; niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania przez dłużnika; związek przyczynowy między tym zachowaniem się dłużnika a szkodą. Dowód tych podstawowych przesłanek ciąży na wierzycielu. Gdy chodzi o drugą z nich, wierzyciel powinien wykazać istnienie ważnego zobowiązania dłużnika, treść tego zobowiązania, fakt naruszenia obowiązków polegający na niewykonaniu bądź nienależytym wykonaniu. Przy tym wszystkim wierzyciel jest wolny od dowodu, że owo naruszenie nastąpiło wskutek okoliczności,

¹¹ Patrz W. Czachórski, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1974, s. 234 i n. Nadto M. Madey, *Problemy odpowiedzialności przy pracach badawczych*, Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego, 1973, nr 1.

które obciążają dłużnika, albowiem, według art. 471 k.c., istnieje domniemanie winy — czwartej przesłanki odpowiedzialności — dłużnika. Dłużnik może je obalić, jeśli tego nie zdoła zrobić, poniesie odpowiedzialność za szkodę (jeśli tylko wierzyciel udowodnił pierwszą, drugą i trzecią przesłankę).

Co do obowiązku wierzyciela dotyczącego dowodu drugiej przesłanki — obowiązek ten może mieć szczególniejsze znaczenie w zakresie umów o pracę badawcze. Chodzi więc o to, by już w zawieranej umowie zwłaszcza treść zobowiązania wykonawcy pracy badawczej była wyraźnie ustalona, takie zaś ustalenie nie będzie możliwe bez ustalenia, na czym ma polegać praca badawcza. Jeśli wyjątkowo przedmiotem umowy miałyby być praca badawcza o charakterze tylko pomocniczym, nietwórczym, należałoby określić ten charakter. Wszakże wolno będzie wyrazić pogląd — nadający się do dyskusji — że rozważanych przepisów (przewidujących specjalny mechanizm umowny) nie powinno się stosować do prac badawczych nietwórczych. Mogą one być powierzane na podstawie umów zlecenia i innych, uregulowanych w k.c.

W zakresie obowiązku udowodnienia przez wierzyciela, że istnieje druga przesłanka odpowiedzialności dłużnika (wykonawcy pracy badawczej) istotne znaczenie ma odbiór pracy badawczej, podstawą zaś odbioru jest treść zawartej umowy. Obydwa zdarzenia: zarówno zawarcie umowy, jak i odbiór, o który chodzi, nasuwają wiele zagadnień wymagających osobnego opracowania.

Przyjrzyjmy się bliżej postanowieniom sformułowanym w § 22 i 23 ogólnych warunków umów z 1974 r., nie zapominając wcześniejszych uwag o ogólnych przesłankach odpowiedzialności kontraktowej. Z ustaleń zawartych w § 22 ust. 1 wyłania się przede wszystkim ogólna przesłanka powstania uprawnień zamawiającego. Jest to niezgodne z umową wykonanie pracy badawczej, stwierdzone przez komisję odbioru pracy. Jeśli obok tej ogólnej przesłanki dochodzi dodatkowa — praca badawcza nie może być w ogóle wyzyskana — zamawiający ma dwa uprawnienia:

- 1) odstąpienie od umowy z powiadomieniem jednostki nadrzędnej nad wykonawcą pracy;
- 2) żądanie wykonania umowy po raz drugi, z zachowaniem prawa do kar umownych za zwłokę.

Jeśli obok ogólnej przesłanki dochodzi inna dodatkowa — praca badawcza wymaga poprawek i uzupełnień — zamawiający ma następujące uprawnienia:

- 1) odmówienie przyjęcia pracy do czasu dokonania poprawek i uzupełnień i wymierzenie kar umownych za zwłokę;
- 2) przyjęcie pracy z obniżeniem jej ceny odpowiednio do ustaleń umowy;

3) przyjęcie pracy z wyznaczeniem wykonawcy odpowiedniego terminu w celu bezpłatnego dokonania poprawek i uzupełnień;

4) przyjęcie pracy z powierzeniem dokonania poprawek i uzupełnień innej jednostce organizacyjnej na koszt wykonawcy pracy.

Ustalenia zawarte w § 22 ust. 2 dotyczą sytuacji, w której ujawnienie faktu niezgodności wykonania pracy z umową następuje w ciągu 2 lat od odbioru pracy. W tej sytuacji zamawiający musi zawiadomić wykonawcę pracy niezwłocznie o tym fakcie w celu dokonania ponownego komisyjnego odbioru pracy. W § 22 ust. 2 są przewidziane dwa uprawnienia zamawiającego: 1) wyznaczenie wykonawcy terminu bezpłatnego dokonania poprawek (uzupełnień) lub powierzenie tego dokonania innej jednostce na koszt wykonawcy pracy; 2) odstąpienie od umowy (jeżeli praca badawcza nie może być wyzyskana zgodnie z przeznaczeniem).

Postanowienie § 22 ust. 3 przewiduje osobne uprawnienie zamawiającego w wypadku, gdy odstępuje od umowy: może żądać zwrotu dostarczonych dokumentów i materiałów oraz wydania dotychczasowych wyników pracy. W ust. 4 zaś ustalono wyraźnie, że poza uprawnieniami przewidzianymi w ust. 1 i 2 zamawiającemu przysługują:

- 1) uprawnienie do kar umownych, o których mowa w § 23;
- 2) uprawnienie do odszkodowania uzupełniającego.

Z tego przeglądu treści § 22 ogólnych warunków umów nasuwa się spostrzeżenie, że przewidziane w nim uprawnienia, ogólnie biorąc, są zbieżne z uprawnieniami z rękojmi. Nie ma jednak odpowiednich terminów, w szczególności terminu wygaśnięcia uprawnień, co budzi zastrzeżenie. Co do oceny komisji odbioru pierwszej przesłanki możliwych uprawnień, nie zadowala okoliczność, że ta ocena przedstawia się jako ostateczna. Nie widać drogi odwoławczej, która wydaje się potrzebna, głównie po to, by rzeczywisty wykonawca pracy, pracownik naukowy (bądź ich zespół) mógł bronić wartości wyników swego wysiłku badawczego m. in. wykazując rozmiar związanego z tym ryzyka¹².

Obserwacja ta płynie z przekonania, że ustalaniu wad pracy badawczej należy się w uregulowaniu problemu więcej miejsca (niż ustalaniu wad zwykłej rzeczy, towaru) tak, by część tego miejsca mogła być poświęcona m. in. drodze odwoławczej, o której była mowa.

5. Centralnym zagadnieniem w treści § 23 ogólnych warunków umów

¹² W kwestii ryzyka związanego z badaniami np. K. Książkowski, *Problemy ryzyka przy pracach badawczych i wdrożeniowych* (maszynopis) oraz powołane tam opracowania i materiały. Również szersze rozważania W. Sameckiego, *Ryzyko i niepewność w działalności przedsiębiorstwa przemysłowego*, Warszawa 1967, Ponadto W. Bagiński, *Finansowanie prac badawczych i wdrożeniowych*, Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego, 1974, nr 6.

jest kara umowna¹³, która według § 23 ust. 1 należy się każdej ze stron, według zaś § 22 ust. 4 należy się zamawiającemu, niezależnie od uprawnień, o których była mowa powyżej. Z tego zestawienia postanowień wyłania się sytuacja pewnej nierówności, uprzywilejowania po stronie zamawiającego, w pewnym stopniu zrozumiałego, ale może nazbyt szerokiego.

Najogólniej biorąc, ilekroć mamy do czynienia z zastosowaniem kary umownej — a jest ono daleko idące w obrocie uspołecznionym — tyle razy wypada spojrzeć na kilka stron zagadnienia. Nie bez racji zauważa się, że wyraz „kara” nazbyt akcentuje element represyjny, wyraz zaś „odszkodowanie” (znany przepisom art. 82 i następnym k.z.) — element kompensacyjny, gdy tymczasem obydwie zachowują walor. Również nie zadowala przymiotnik „umowna/e” (m. in. w przepisach ogólnych warunków umów z 1974 r.), ze zrozumiałych względów. W rachubę wchodzi dalej okoliczność, że przy karze umownej wysokość szkody nie wymaga dowodu, a nawet związek przyczynowy między zachowaniem się dłużnika a szkodą nie wymaga dowodu. Przy tym różna może być odpowiedź na pytanie, czy kara umowna należy się również w braku szkody.

W zakresie klasyfikacji kar umownych wyróżnia się: karę wyłączną (zastępuje odszkodowanie); karę alternatywną (wierzyciel wybiera karę albo odszkodowanie); karę zaliczalną (tzn. poza karą jest uzupełniające odszkodowanie); karę kumulatywną czy łączną (i kara, i odszkodowanie); karę miarkowaną. W zakresie funkcji spełnianych przez karę umowną wyróżnia się m.in.: funkcję represyjną, odszkodowawczą, procesową, funkcję środka realnego wykonania zobowiązania, funkcję ograniczającą odpowiedzialność. W obrocie uspołecznionym na czołowe miejsce wybijają się funkcje: stymulacyjna (realne wykonanie zobowiązania), odszkodowawcza, represyjna prewencyjno-wychowawcza, sygnalizacyjna, procesowa. Również trzeba mieć na uwadze, że do motywów kary umownej należą takie czynniki, jak szybkość obrotu, ogólny interes społeczny, a nie tylko interes wierzyciela (zwłaszcza w zobowiązaniach wzajemnych).

Należałoby uznać, że w wypadku, gdy nie ma szkody, nie należy się kara umowna w rozumieniu § 23 ogólnych warunków umów. Jej ujęcie w ust. 1 zd. 1 tego postanowienia zbiega się z ujęciem w zdaniu 1 § 1 art. 484 k.c. (zwłaszcza wyrażenie: „należy się [...] bez względu na wysokość poniesionej szkody” — a nie: bez względu na szkodę czy poniesienie szkody). Chodzi jednak nie tylko o tekst, ale i względy rzeczowe

¹³ Co do tego tematu, w szczególności J. Szwaja, *Kara umowna według kodeksu cywilnego*, Warszawa 1967; W. Czachórski, *op. cit.*, s. 255 i n.; S. Buczkowski, Z. K. Nowakowski, *Prawo obrotu uspołecznionego*, Warszawa 1971, s. 160 i n.

w stosunkach, których dotyczą omawiane przepisy, również o zasady współżycia społecznego, z którymi nie można by pogodzić jedynie represyjnego działania kary umownej.

Kara umowna w rozumieniu § 23 ogólnych warunków umów jest karą zaliczalną, to znaczy, że poza nią jest przewidziane uzupełniające odszkodowanie (*verba legis*: „poszkodowany może ponadto dochodzić wyrównania szkody przekraczającej kwotę zastrzeżonej kary umownej”, § 23 ust. 1, zd. 2). Jest to więc rodzaj kary podobny do zastosowanego w postanowieniu § 63 i następnych ogólnych warunków umów sprzedaży i umów dostawy między j.g.u. z 1973 r. Jednakże są dwie różnice. Według § 63 i następnych strony mogą ustalić w umowie, że odszkodowanie wyższe niż suma kary umownej nie jest dopuszczalne; ponadto w tych przepisach wysokość kary umownej jest oznaczona, natomiast brak tego oznaczenia w ogólnych warunkach umów z 1974 r. należy do słabych stron uregulowania w nich umów o prace badawcze. Warto zaznaczyć, że w art. 483 i 484 k.c. występuje odmienny rodzaj: kara umowna wyłączna, ponieważ „żądanie odszkodowania przenoszącego wysokość zastrzeżonej kary nie jest dopuszczalne [...]” (art. 484 § 1 zd. 2 k.c.). Wszakże w tymże przepisie ustalono, że strony mogą postanowić inaczej. Widoczne w tych unormowaniach osobliwość kary umownej, jej „zygzaki”, nie mówią same za siebie. W każdym razie próba rzeczowego gospodarczego uzasadnienia nie byłaby tu prosta.

Kara umowna przewidziana w § 23 ogólnych warunków umów z 1974 r. podlega miarkowaniu, podobnie jak jej odpowiednik w k.c. i w ogólnych warunkach umów sprzedaży i umów dostawy między j.g.u. z 1973 r. Są dwie przesłanki miarkowania, które przedstawiają się jako nieostre. Mianowicie, wykonawca pracy badawczej może żądać zmniejszenia kary umownej, gdy (§ 23 ust. 2): „praca badawcza została wykonana w znacznej części należycie”; „kara jest rażąco wygórowana”.

Zwłaszcza co do pierwszej przesłanki dopuszczenie miarkowania zasadniczo zależy od stanowiska komisji odbioru pracy, która (komisja) pod wpływem różnych czynników może oceniać łagodniej bądź ostrzej.

Warto wspomnieć, że według art. 484 § 2 k.c. są również dwie przesłanki miarkowania kary umownej, z których pierwsza jest nieco inaczej ujęta:

„zobowiązanie zostało w znacznej części wykonane”;

„kara umowna jest rażąco wygórowana”.

Wypada też zwrócić uwagę, że w § 23 ogólnych warunków umów z 1974 r. nie ma odpowiednika postanowienia art. 483 § 2 k.c., według którego bez zgody wierzyciela dłużnik nie może zwolnić się z zobowiązania przez zapłatę kary umownej. Ten brak nie oznacza wszakże, że takie zwolnienie się mogłoby być dopuszczalne w stosunkach powstających

z umów o pracę badawczą. W stosunkach tych głównym celem kary umownej ma być realne wykonanie zobowiązań.

Właśnie realne wykonanie podjętej pracy badawczej, nie odszkodowanie, ma pierwsze miejsce na polu, o którym mowa. Stąd tzw. stymulacyjna funkcja kary umownej, przewidzianej w § 23 ogólnych warunków umów z 1974 r., wysuwa się na czoło wśród pozostałych funkcji. Słowa te mają raczej charakter prognozy, nie są rezultatem wystarczającego doświadczenia. Działanie kary umownej w kręgu umownych form finansowania postępu naukowego i technicznego jest stosunkowo krótkie. Trudno przewidzieć, czy kara umowna — środek nie zadowalający w pełni w obrocie uspołecznionym w szerokim znaczeniu — okaże się dobrym stymulatorem w dziedzinie wykonywania prac badawczych. Piszący te słowa ma wątpliwość, czy „uderzenie pieniężne” w formie kary umownej jest właściwym narzędziem w sferze rozwoju stosunków związanych z pracami badawczymi, w zakresie wykonywania prac badawczych. W każdym razie oddziaływanie kary umownej może dotyczyć tylko zabiegów organizacyjnych czy organizatorskich po stronie wykonawców prac badawczych w rozumieniu § 2 zarządzenia z 1974 r.

Nie kwestionując potrzeby i wagi takich zabiegów, trzeba położyć nacisk na to, że rzeczywistymi wykonawcami prac badawczych nie są jednostki organizacyjne, również te sprawne w działaniu, lecz konkretni ludzie, uczeni, pracownicy nauki. Jedni są pracownikami „wykonawców” w rozumieniu § 2 zarządzenia z 1974 r., inni nie są, mogą więc przyjmować zadania od „wykonawców” na podstawie osobnych umów. Już z tej wstępnej uwagi wynika, że rzeczywisty zakres stosunków związanych z wykonywaniem prac badawczych jest szerszy niż zakres przewidziany w omawianych przepisach z ich przednim narzędziem w postaci kary umownej. Z myślą o tych, którzy bezpośrednio pracują nad zadaniami badawczymi, można wyrazić nadzieję, że kary umowne nie zostaną przerzucone na nich, że przeciwnie — zostaną zastosowane w szerszym rozmiarze takie stymulatory, które w dziedzinie owych zadań okażą się lepsze niż (nie budząca optymizmu) kara umowna. Przy tym będą również wciąż uwzględniane elementy ryzyka, tego nieustającego cienia prac badawczych i wdrożeniowych.

6. Znane są kłopoty z kwestią, czy w art. 566 § 1 k.c. istnieje ścisły związek między uprawnieniem odszkodowawczym przewidzianym w zdaniu pierwszym tego przepisu a uprawnieniami z rękojmi, innymi słowy, czy owo uprawnienie podlega również rygorom z rękojmi. Niektórzy uważają, że powinno podlegać, gdyż w przeciwnym wypadku ochrona kupującego poszłaby za daleko. Tego rodzaju kłopotów nie ma w zakresie § 23 ogólnych warunków z 1974 r., w każdym razie w tym zakresie nie widać obawy, że ochrona zamawiającego mogłaby być zbyt silna.

W porównaniu z art. 566 k.c., przepisem nie całkiem jasnym, ujęcie odpowiedzialności w treści § 22 i 23 ogólnych warunków umów z 1974 r. przedstawia się dość jasno.

Najpierw z ustępu 4 w § 22 wynika wyraźnie, że niezależnie od uprawnień przewidzianych w ustępach 1 i 2 zamawiającemu przysługuje:
uprawnienie do kar umownych;
uprawnienie do odszkodowania uzupełniającego.

Można z tego wyciągnąć wniosek, że nie ma ścisłego związku między ostatnimi uprawnieniami (ust. 4) a poprzednimi, podobnymi do uprawnień z rękojmi (ust. 1 i 2), toteż nie wchodzi w rachubę podporządkowanie tych ostatnich (ust. 4) rygorom poprzednich (ust. 1 i 2) — rygorom, których (w każdym razie w sensie rękojmi w k.c.) zasadniczo nie ma.

Z kolei wypada stwierdzić, że według § 23 ust. 1 — poza roszczeniem o zapłatę kary umownej (której został poświęcony poprzedni, piąty fragment opracowania) — poszkodowanemu przysługuje roszczenie o wyrównanie szkody przekraczającej kwotę zastrzeżonej kary umownej. Jak zasygnalizowano, roszczenie to zostało wyraźniej ujęte niż przewidziane w zdaniu pierwszym art. 566 § 1 k.c. Na podstawie tego ujęcia uzasadniony będzie wniosek, że w § 23 ust. 1 (zd. drugie) mamy do czynienia z zastosowaniem ogólnych przepisów o naprawienie szkody, wyrządzonej niewykonaniem lub nienależytym wykonaniem zobowiązania (art. 471 k.c.). Wszakże w razie deliktowego charakteru zdarzenia wyrządzającego szkodę (np. dostarczenia pracy badawczej cudzej jako własnej), poszkodowanemu może przysługiwać naprawienie szkody według przepisu art. 415 k.c. bądź przepisów k.c. o odpowiedzialności za cudze czyny.

Według ustępu 3 w § 23 ogólnych warunków umów z 1974 r. (postanowienia dość ostrego, ale zgodnego z wymaganiami obrotu), niewykonanie umowy na skutek decyzji jednostki zwierzchniej nad stroną zobowiązaną nie wyłącza roszczenia o zapłatę kary umownej ani roszczenia o odszkodowanie uzupełniające. Zagadnienie roszczenia zwrotnego jednostki organizacyjnej podporządkowanej przeciwko zwierzchniej wy magałoby odrębnego rozpatrzenia.

VERANTWORTUNG FÜR DIE NICHTAUSFÜHRUNG BZW. UNKORREKTE AUSFÜHRUNG DES VERTRAGES ÜBER FORSCHUNGSARBEITEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das eigentliche Thema dieser Arbeit ist die Charakteristik der Verantwortung für die Ausführung von Forschungsarbeiten, die in den Bestimmungen § 22, 23, die in den Allgemeinen Vertragsbestimmungen vom Jahre 1974 enthalten sind, vorgese-

hen wurde. Dieses Thema umfaßt besonders solche Probleme (dargestellt in den aufeinanderfolgenden Darlegungen) wie: die mit der Verantwortung verbundenen Subjekte, Begriff der Forschungsarbeit, Voraussetzungen der Verantwortung, Charakteristik der Vertragsstrafe laut § 23, das Verhältnis des Anspruches auf Bezahlung der Strafe, zum Schadenersatzanspruch laut Art. 471 BGB.

In der Darlegung betreffs der Vertragsstrafe wurde u.a. die Wirksamkeit der verhängten Strafe in Frage gestellt. Es muß eins dabei berücksichtigt werden, nämlich das, daß die wirklichen Ausführer der Forschungsarbeiten doch nicht Forschungsinstitute bzw. andere organisatorische Einheiten, sondern konkrete Wissenschaftler sind. Es werden also in Betracht auch solche Mittel gezogen, die für die Ausführung der Forschungsarbeiten besonders günstig sind, ohne das Risiko, das mit verschiedenen Forschungen verbunden ist, zu vergessen.